

ВІДГУК

офіційного опонента, кандидата філологічних наук,
старшого наукового співробітника,
заступника директора Інституту Івана Франка НАН України

Алли Іванівни Швець

на дисертацію **Людмили Костянтинівни Суворової**

«Концепт смерті в малій прозі раннього українського модернізму: архетипно-міфологічна і філософська інтерпретація»,

подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
зі спеціальності 10.01.01 – українська література

(Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, 13 березня 2017 р.)

Еволюція духовної культури людства засвідчує різноманітність і варіативність світоглядних парадигм щодо трактування феномену смерті. Зокрема, культ смерті та його естетизація стали центральними для розуміння епохи модернізму і потужно вплинули на систему духових вартостей вікового помежів'я. Нове світовідчуття цього періоду інспірувало увагу до глибин людської індивідуальності, таємниць вічності, інобуття, смерті. Сакралізованомураніше феноменові смерті декадентський світогляд надав нового естетичного, аксіологічного, властиво, антропологічного осмислення. Далі поствоєнні духові переживання йвізії посилили апокаліптичну настроєвість епохи, а відповідно спричинили нове екзистенційне переживання смерті як відчуття минушості людського буття й водночас як звільнення від земних і внутрішніх страждань. Психонастроєвою тенденційністю стосовно до художнього ословлення теми смерті просякнуто увесь модерністський дискурс – філософський, культурно-естетичний, літературний.

З огляду на проблематику дисертація Людмили Костянтинівни Суворової «Концепт смерті в малій прозі раннього українського модернізму: архетипно-міфологічна і філософська інтерпретація» безумовно є актуальною, зважаючи і на дотеперішню відсутність комплексних студій, де тему смерті експліковано

в такому широкому дослідницькому діапазоні, і на потребу зацентрування поетикально-змістових домінант українському ранньомодерністському дискурсі, однією з яких є концепт смерті. Пожвавлення інтересу до українського модернізму як загальнокультурного явища та його історико-літературної специфіки проти модернізму західноєвропейського, своєю чергою, зумовлює необхідність продовжувати дослідження цього феномену у вузькій парадигмі, крізь призму чільних образно-тематичних репрезентацій і естетичних категорій.

Танатологічна проблематика, ставши предметом аналізу в дисертації Людмили Суворової, виявилася вельми вдячною опцією для розбудови нового вектора літературознавчих студій – саме образної специфіки раннього українського модернізму. Своїм дослідженням авторка, з одного боку, засвідчила повноправне функціонування літературознавчої танатології як самобутньої царини зі своїм понятійним апаратом та методологічним інструментарієм, а з іншого – внесла власну наукову лепту в її розвиток завдяки добротному розробленому теоретико-естетичному наповненню й інтерпретаційній проникливості.

На сьогодні в межах літературного освоєння танатології послуговуються різними термінологічними сполуками, як-от «тема смерті», «мотив смерті», «категорія смерті», «проблема смерті», «концепція смерті» та ін. Дисертантка обрала, на мою думку, оптимальне поняття – концепт смерті, – яке уможливило стереоскопічну експлікацію архетипу смерті з урахуванням різних аспектів: метафізичного, психоаналітичного, міфопоетичного, ейдологічного, наративного. Щоправда, теоретичне осмислення головного дисертаційного терміна – концепту, що відкриває перший розділ роботи, видається занадто лінгвоцентричним і компілятивно переобтяженим різними мультидисциплінарними визначеннями цього поняття та прикладами його наукового обігу. Достатньо було б обумовити власне термінологічне розуміння цього поняття та специфіку його робочого використання. Тим більше, що в авторефераті якраз вдало та лаконічно окреслено

саме текстову модальність «концепту» як системи із внутрішньотекстовими зв'язками та лінгвально-образним потенціалом.

Системність дослідження Л. Суворової вражає вже від першого розділу дисертації – **«Концепт смерті в естетичній картині світу раннього українського модернізму»**, адже переконливість подальших спостережень і висновків передують ґрунтовне осягнення феномену смерті в інтердисциплінарних царинах, зокрема у філософії ірраціоналізму, психоаналізі та міфопросторі. Аналізуючи кожен із цих дискурсів, авторка намагається встановити зв'язки з літературною традицією раннього модернізму, обґрунтувати концепт смерті як екзистенціалу, пов'язаного з людською вітальністю, пояснити іманентний дуалізм життя/смерті крізь діонісійську призму або ж фундаментальної бінарної опозиції Еросу-Танатосу за психоаналітичною версією. Така широке естетико-культурологічне бачення досліджуваного явища, яке, за Томасом Куном, характеризує певну «дисциплінарну матрицю» цієї дисертації й особливо сприяє глибокому літературознавчому зглибленню феномену смерті на всіх рівнях текстової структури (сюжетному, імагологічному, наративному, композиційному, образно-символічному та ін.).

Суттєвому увиразненню художнього аналізу концепту смерті слугує ґрунтовно опрацьована *«Концептосфера раннього українського модернізму»*. У відповідному підрозділі оприявлено історичні, загальноестетичні, культурологічні, мистецькі (насамперед літературні), світоглядні, філософські тенденції означеного періоду, які інспірували настроєвість, тематику та проблематику ранньомодерного письменства та спосіб його художнього ословлення. Дисертантка узалежнює превалювання теми смерті від тогочасних ментальних особливостей, філософського підґрунтя і світогляду; присутньо й переконливо доводить спричинену «духом часу» письменницьку перейнятність темою смерті через трансформацію аксіологічної парадигми й специфічне декадентське світовідчуття кризової епохи. Щоправда, тут доречно було хоча б принагідно зачепити європейський контекст раннього модернізму.

Дослідниця також спостережливо фіксує в образній фактурі художніх творів семантичну варіативність мортальних модифікацій, спричинених передусім «деструктивним характером декадентської естетики». Тож, уважно осмисливши концептуальний простір раннього українського модернізму в загальному естетико-культурологічному контексті, дисертантка заклала тривку і надійну основу для дослідницької інтерпретації художніх візій смерті.

У підрозділі *«Концепт смерті в просторі міфу»* генезу архетипу смертілогічно закорінено в міфологічній свідомості. Дисертантка доходить висновку про онтологічну сутність міфу й універсальний міфокод раннього українського модернізму, пояснюючи письменницьке звернення до архаїчних міфопоетичних структур знеціненням раціоналістичного мислення, руйнуванням аксіологічних засад минулої епохи, кризовою світовідчуттєвістю та загальним тривожно-фобічним синдромом вікового помежів'я. Дослідниця вдало розвинула тезу про міфологічну сутність смерті як феномену циклічного буття. Авторка також звертає увагу на певні ритуальні міфологеми, з якими асоціюється ранньомодерністська інтерпретація смерті, і посутньо доводить закоріненість українських письменників епохи *findesiècle* національній міфопоетиці та фольклорній традиції. Відповідно цей підрозділ забезпечив теоретичне підґрунтя для третього розділу роботи, у якому на конкретному художньому матеріалі проаналізовано архетипно-міфологічну конотацію мортальних образів.

У другому розділі **«Філософські й культурологічні аспекти танатичних образів в українській малій ранньомодерній прозі»** варто відзначити цікаву аналітичну стратегію дослідниці, осучаснену новаторськими підходами і влучними інтердисциплінарними акцентами. Власне бачення концепту смерті дисертантка розбудовує на доволі розлогому художньо-прозовому матеріалі, оптимально структуруючи науковий текст на відповідні проблемно-тематичні сегменти, які засвідчують логічне і глибоке збагнення танатологічної проблематики в широкому діапазоні антропологічних, аксіологічних, філософських, психологічних, релігійних аспектів. Таке стереоскопічне зглиблення концепту смерті виявляє оригінальний дослідницький стиль

Л. Суворової, у якому вдумливе прочитання текстів підкріплене науковою ерудицією.

Йдучи за логікою аналітичних розмислів дисертантки у цьому розділі, з її струнких, цікавих, аргументованих, текстуально підтверджених і, найголовніше, переконливих умовиводів постає ціла низка відповідей на запитання, що закономірно виникали на етапі ознайомлення із засновками роботи:

– як ситуація смерті інспірує травматичний досвід особистості, породжує духово-психічне переживання та сугерує танатичну рефлексію (при цьому в інтерпретаційну парадигму підрозділу уведено такі слушні поняття, як «травматична пам'ять», «терапевтичний контекст», наголошено на образах, котрі акумулюють травматичний досвід (шпиталь, афіша));

– як мотив смерті/вбивства кореспондує з актами злочину, морально-етичного і звичаєвого переступу, духової деградації та як унаслідок цього відбувається аксіологічна трансформація у свідомості персонажів;

– як культивована в ірраціоналізмі й концептуалізована у модерністському письменстві антиномія життя/смерті виявляється в художньому контексті у образно-тематичній варіативності цього дуалізму, вираженій мотивами смерті-звільнення, смерті-спочинку, смерті-порятунку, смерті-сну, переходу у вічність, ініціації; танатологічними переживаннями розгубленості, безнадії, страху, суїцидальними настроями (останні авторка класифікує ще й за типами саморуйнівних імпульсів і мотивів);

– як у персонажному дискурсі раннього модернізму репрезентується танатична (деструктивна, демонічна) маркованість фемінних образів (типи матері-убивці, каструвальної жінки, фатальної жінки, хтонічні жіночі персоніфікації), та як за допомогою сецесійних засобів представлена мортальна тілесність жінки. Авторка запропонувала гендерний аспект аналізу танатичної сутності, зумовлений, вочевидь, явним феміноцентризмом декадансу та самою архетипною візуалізацією смерті з жіночим обличчям.

Усі названі ключові постулати цього розділу засадничо і по-новаторськи довершують наукове дослідження Л. Суворової. По суті, авторка дотримується

дослідницько-методологічної настанови М. Бахтіна про два способи зображення смерті – «ззовні» (як спостереження збоку) й «зісередини» (крізь призму згасаючої свідомості того, хто вмирає, в актах занепокоєності смертю) – і намагається зусібіч осмислити саме духово-антропологічні виміри смерті, своєрідне *ars moriendi* (мистецтво вмирання). Специфічність феномену смерті в тому, що вона не має свого буттєвого змісту, не випадково інтерпретаційно-аналітичний вектор дослідження Л. Суворової спрямовано саме в русло глибокого психологічного мікроаналізу героїв, уваги до конкретного екзистенційного переживання смерті, її психоаналітичного мотивування. Таким чином у дослідженому в роботі художньому танатокомплексі логічно викристалізуються цікаві проблеми танатософії як важливого світоглядного осердя раннього українського модернізму.

Попри цілісність, наукову вмотивованість і взаємопов'язаність кожного з розділів дисертації, найбільше імponує третій, присвячений танатопоетиці – **«Архетипно-міфологічні схеми художнього втілення концепту смерті»**, у якому дослідниця виявляє майстерність вдумливого прочитання текстів і систематизації художнього матеріалу за семантично-поетикальним принципом. Тобто кожен його підрозділ є самостійною завершеною мікропоетичною студією, у якій експліковано той чи той міфосимвол смерті. Вважаємо, що вдало обрана для аналізу танатопоетичної образності архетипно-міфологічна матриця дала змогу дисертантці розбудувати нешаблонну концепцію художньої семіосфери смерті, виокремивши знакові танатичні топи та ейдоси (акватичні, хтонічні, астральні, локально-інтер'єрні, флористичні, темпоральні, бестіарні) та водночас довівши домінування міфологічного первня у творчості письменників-модерністів. Варто відзначити дослідницьке вміння Людмили Суворової структурувати і класифікувати художній матеріал, адже логічне групування танатичних образів, відібраних із великого масиву текстів, їх внутрішнє розрізнення, семантичне витлумачування, осмислення прагматичного функціонування й авторської інтенційності потребувало чималих інтелектуальних зусиль. Тому дослідження художньої танатопоетики відкриває цікаві горизонти

словеснообразної репрезентації мортального коду, виявляє оригінальні семантичні варіації ключових міфологем, наприклад, *води* (середовище смерті як звільнення, чужий простір, шлях-переправа у потойбіччя, ініціальне середовище), *місяця* (божественне око, передвісник лиха, магічна сила, каталізатор злочину і гріховних бажань) тощо.

Кожен із трьох ґрунтовних розділів дисертації несе потужне смислове навантаження та сприяє її комплексності і стереоскопічності, послідовно розгортаючи авторську стратегію стосовно до задекларованої проблеми. Відповідно висновки до кожного розділу концептуальні, сконденсовані, логічно впливають із проведеного дослідження і становлять квінтесенцію авторських розмислів.

Водночас робота викликає низку запитань, побажань та запитань до уточнення:

1. Про поважну теоретико-методологічну лектуру роботи Л. Суворової свідчить доволі великий список опрацьованої літератури, щоправда хотілося б, аби до нього входили й окремі публікації львівських літературознавців, які ґрунтовно осмислили проблему смерті на матеріалі творчості згаданих у дисертації письменників: *МаріїЗубрицької*(«Онтологізація смерті у творчості Василя Стефаника»); *Миколи Легкого*(«Танатологічні виміри Франкового тексту»); *Олександри Салій* («Дорога до смерті: танатологічний аспект осягнення гуцульського тексту»); *АллиШвець* («“Життя так само сильне, як смерть...” (метафізична проблематика Еросу і Танатосу в прозі Наталії Кобринської)»).

2. Серед задекларованих у методологічній базі дисертації «спеціальних літературознавчих методів» (когнітивний, психоаналітичний, культурно-історичний, культурно-антропологічний та архетипно-міфологічний аналіз) не всі є літературознавчими. Наприклад, викликає застереження виокремлення когнітивного методу, який радше корелює із теорією пізнання і загальних розумових процесів, і відповідно є не так методом, як міждисциплінарним науковим напрямом. Натомість, уважно прочитавши дисертацію, пересвідчуємося у використанні принаймні кількох інших, не зазначених у засновковій частині

роботи, методів –герменевтичного, структурно-семіотичного, порівняльно-історичного та гендерного підходу.

3. Варто було застосувати, крім зазначених, іпсихобіографічний метод (беручи до уваги епістолярій, спогади, щоденники) як стратегію дослідження вияву особистої письменницької рецепції смерті, зокрема й травматичного досвіду втрати та його втілення в художньому автонаративі (наприклад, з'ясувати, як ранній досвід утрати батьків програмує танатологічний комплекс у творах Франка, чи як трагедія «духового осиротіння» і «довічної самоти» Кобринської внаслідок смерті чоловіка, а згодом батьків екстрапольована у її «смеркальних» текстах). Хай це буде запрошенням поглянути на художньо-естетичний концепт смерті як на проекцію екзистенційних ситуацій, аксіології, психобіографій охоплених письменників, адже для літератора важлива не так біологічна акцентуація смерті та її фізіологічна сутність, як самерефлексування, що переважно має особистісно-ментальне підґрунтя.

4. Потребував би хронологічної конкретизації, а відтак, напевно, коригування та доповнення об'єкт дослідження, зокрема художній контекст означеного періоду та заявлених письменників. На мою думку, у відборі художнього матеріалу подекуди порушено хронологічні критерії модерністського маркування творів, наприклад, у парадигмі ранньомодерністських помилково розглядаються Франкові твори «Микитичів дуб», «На дні» (обидва 1880), «Вугляр» (1875), «Панталаха» (1888), «Маніпулянтка» (1888), «Між добрими людьми» (1890), а роман «Лель і Полель» (1888) не вписується сюди ще й із генологічного погляду. Серед проаналізованих у дисертації фігурує лише один твір Н. Кобринської – психологічний нарис «Душа» (1895), тоді як тема смерті стає лейтмотивом її автопсихографічних текстів смеркального періоду – «Засуд», «Під кінець життя», «Dubist die Ruh», «Блудний метеор», а також циклу «Воєнних новел». Потребує розширення контекст творів Марка Черемшини («Лік», «На Боже», «Зрадник», «Перші стріли»), М. Яцкова (хоча б «Анестезія і прочуття», «На діброві», «Самотний огонь», «Тихий світ»).

Висловлені зауваження та побажання слугують радше запрошенням для продовження й поглиблення роботи в цьому напрямку й подальшого монографічного її оформлення, а тому жодним чином не применшують наукової вартості дослідження. Варто відзначити струнку й мотивовану архітектоніку дисертації, проблемно-сислово єдність усіх трьох розділів, широкий теоретико-методологічний закрій та багатоглибина, а також науково-аналітичну вправність її авторки.

Основні положення дисертації викладено у 8 наукових статтях, 5 із яких – у фахових виданнях ДАК МОН України, 1 – у міжнародному фаховому науковому виданні, а також у 2 додаткових публікаціях. Результати дослідження апробовано на п'яти наукових конференціях. Автореферат дисертації цілком відображає концептуальні інтенції й положення дисертації.

Вважаємо, що дисертація «Концепт смерті в малій прозі раннього українського модернізму: архетипно-міфологічна і філософська інтерпретація» є завершеним, самостійним, новаторським дослідженням, яке відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, зі змінами, внесеними згідно з постановою КМ № 656 від 19.08.2015 р., а її автор, Людмила Костянтинівна Суворова, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література.

Людмила Іванівна Швець,
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник, заступник директора
Інституту Івана Франка НАН України

18 лютого 2017 р.

